

„Kezdetől fogva mezítelenek vagyunk”

GERGELY ÁGNESSEL BESZÉLGET MÉNESI GÁBOR



– Kezdjük egy idézettel a beszélgetést: „Engem igazán mindig csak egy dolog érdekelt: a halál. (...) Az a roppant különbség, mely élő és halott közt van, a halál hallgatása megértette velem, hogy valamit tennem kell. És verseket kezdtem írni. Ha nem lenne halál, művészet sem lenne” – mondja Kosztolányi. Ön annak a nemzedéknek tagja, amely gyermekként élte át a második világháborút, s így hamar szembe kellett néznie a pusztulással, a pusztítással. 1998-as versgyűjteményének kezdősora így szól: „Mert a halál rád törhet mindenütt.” Milyen az Ön személyes viszonya az elmúlással?

– Az első versem, amit tizenhat éves koromban, valamelyik latinórán írtam, egy égő város képét rajzolja meg, a pusztuló Trójiát. Először azt hittem, fordítás, de közben kiderült, önálló írás. Vergilius *Aeneis*ének egyik erőteljes részlete inspirált, Aeneas álma a második énekből. A pusztuló Trója látványa hatalmas erővel hívta elő bennem a félig elpusztított Budapest képét. Édesanyámmal itt, a fővárosban éltük át a háború végét, innen indultunk el a félméteres hóban szülőfalum, Endrőd felé. A vers eszembe juttatta a kiégett, üszkös házakat, amiket útközben láttunk. Azóta rávetül nemzedékemre a tűznek, a lángnak ez a visszfénye. Valamennyire mindannyian meghaltunk akkor, és ráadásnak érezzük, ami attól fogva történt. Mindezt nem lehet átadni annak, aki nem élte át, talán csak az érti, akit utolért valamilyen tragédia. Apám halálával jött hozzám igazán közel a rém. Nem akartam elhinni, hogy nem jön vissza, megígérte, hogy visszajön, és a mi családkban az adott szó szent dolog. Azóta szinte mindenkit elvesztettem, anyámat, közeli hozzátartozóim nagy részét. Mások külföldre menekültek '48-ban vagy '56-ban. Nincsen bennem félelem a szónak abban az értelmében, ahogy az emberek szoktak az ideggyógyászoknak panaszkodni, hogy valósággal rettegnék, vacognak a halálfélelemtől. Talán ez annak köszönhető, hogy Isten megadta nekem a versírás képességét; a versben egy csomó feszültség, szorongás kioldódik. De ha arra gondolok, hogy egyszer majd nem leszek itt, és nem hallgathatom Mozartot, Bachot, Grieg a-moll csellószonátáját, nem szagolhatom az ablakomban a muskátlit vagy az esti jószagút, nem idézhetem meg a férfiak mosolyát, akkor néha úgy érzem, szakadék szélén állok. Ilyenkor kell a betűhöz fordulni, mit is mond a dolgok fontossági sorrendjéről Seneca, Spinoza vagy Epiktétosz, mit mondanak életről, halálról.

– Nem véletlen tehát, hogy a Gergely-líra egyik központi motívuma éppen a halál és a gyász lett. Versei nagyon szép példái annak, hogyan válhat az írás, a költészet a túlélés egyik legfontosabb lehetőségévé. Mert „ahol elakad a mondat, elakad az élet” – írja egy helyen.

– Igen, a versírás valóban a túlélés lehetősége és formája. Amit a mondat hatásáról most idéz, nekem különösen fontos. Mélyen hiszek a mondat erejében. Tudjuk, hogy kez-

detben volt az Ige, amit néha úgy mondanak, kezdetben volt a szó. Szerintem kezdetben volt a Mondat. Így, nagybetűvel. Vannak megváltó erejű mondatok. Csak egyet említek azok közül, amelyek elértek engem. A háború után nagy szegénységbe zuhantunk. Lakásunkból kibombáztak bennünket, ennivalónk alig volt. A budapesti gimnáziumban 1948-ban olyan osztályba kerültem, ahová sok jómódú lány járt. Ketten voltunk szegény sor-súak, egy operakórlista árván maradt lánya és én. A gyermekotthonból hozott marmaládés kenyeret majszoltam, és láttam, hogy a többiek milyen gazdag uzsonnát vesznek elő a táskájukból. Nem voltam irigy, csak éhes. Sokszor egyedül ácsorogtam kinn, a folyosón. Egyik nap meglátott dr. Rácz Jenő tanár úr, a hittantanárom, odajött hozzám, és azt mondta: „Maga egyszer még nagyon boldog lesz, mert megérdemli.” Ebbe a mondatba hosszú éveken át kapaszkodtam. Nem lettem nagyon boldog, a boldogság csak pillanatokra érintett meg, mégis bennem volt a tudat, amit ez a mondat belém táplált, hogy kiérdemeltem valamit.

– *Az életmű alakulásától elválaszthatatlan a folyamatos retrospektív, kritikai viszony a már meglévő versanyaggal, és sajátos versszervező erőként funkcionál a szövegek folyamatos megrostálása, válogatása, újrendezése, korrigálása, átírása, kiegészítése. Ezt tükrözi legutóbbi monumentális kötete, az Űtérintő, amely átfogó képet ad eddigi költészetéről. Ugyanakkor azt is észrevehetjük, hogy verseskönyveit, ciklusait erőteljes tudatossággal komponálja meg. Mi határozza meg Önnél az említett költői eljárásokat?*

– Egyrészt az, hogy úgy szeretek építkezni, ahogy a korallsziget épül. Úgy érzem, ez a stabil, ez a biztos. Mindig gyönyörködöm a szerkezet szépségében. A könyv lényege nem csupán az „üzenetében” és a formájában van, épp olyan meghatározó a szerkezet is, a megkomponáltság. A versben, a kötetkompozícióban is nélkülözhetetlen a szimmetria, vagy ha kell, az aszimmetria. Nagyon ügyelek a belső rendre; azt hiszem, rendetlen világunkban az írás egyik feltétele, hogy az ember rendet tartson magában és a munkáiban. Másrészt gyakran ráakadok a verseimben egy-egy olyan szóra vagy szóképre, ami éppen csak megközelíti a dolgok velejét, amit még jobban meg kell csiszolnom, pontosabbá kell tennem, amelyben még inkább meg kell szabadulnom az esetleges külső hatástól. Mondok erre példát. Az említett gyűjteményes kötet összeállításakor hirtelen rájöttem, hogy az *Egy fáraófej* című, nagyon régi, az ötvenes évek végén írt versem egyik ríme Kosztolányi-rím. Borzasztóan restelltem, de már nem tudtam átírni, mert beleszervült a versbe. Másutt ugyancsak egy Kosztolányi-rímet találtam, amit azonnal kijavítottam, mert az engedte magát. Be kell hatolni a régi elképzésekbe, meg kell találni azt a pontot, ami vagy érzékeny, vagy beteges góc, de mindenképpen figyelmeztetés.

– *Úgy látom, ez a belső rend, harmónia mindig meghatározó volt élete során. A végén, az újabb verseskötetek említésénél kezdtük a történetet. De most kanyarodjunk vissza az elejéhez! Endrődön született, és élete első éveit is vidéken töltötte. Milyen emlékeket őriz gyermekkorának háború előtti időszakából? Melyek voltak a meghatározó színterek?*

– Gyerekkorom óta fontos szerepet játszik életemben, sorsomban a tükrözés, a tükrötetés. Két helyen töltöttem a gyermek éveket. Endrődön születtem, ott élt anyám családja, apám pedig Zalaegerszegen volt újságíró. És futballbíró! Rendszeresen utaztunk az

Alföldről a Dunántúlra, a Dunántúlról az Alföldre. Az egyik helyen akácfák, a másik helyen fenyőfák. Kétféle tájszólás, az alföldi hosszú hangok és a dunántúli rövid hangok. Én a hosszú hangokat tanultam el. Megrázó élmény a vidéki gyerekkor. Végigjártam azokat az éveket. Az emlékek közt ott vannak a rózsafák, a kutyák-macskák, ott a szólásmondások íze. Az *Őrizetlenek*ben az egyik gyerekszereplő meséket talál ki. Az epizódba beleágyaztam azokat a szólásokat, amelyeket anyámtól hallottam. Gyönyörűen beszélt magyarul, képes magyar nyelven. Remélem, előrköltem. A vidéki ember másként él, másként gondolkodik, a vidéki gyerekeknek más a becsületkódexe.

– *Később, Endrőd és Zalaegerszeg után, élete harmadik vidéki színtere Szeged lett.*

– Szerettem azt a várost, különösen a gimnáziumot, ahová jártam. Akkor Szent Erzsébetnek hívták, ma, azt hiszem, Tömörkény a neve. Jó iskola volt, jó pedagógusok, latinos szellemű nevelés. Énekeltem a kórusban, mezzoszoprán voltam. Zongorázni tanultam, ott kezdtem el a latin mellett az angolt. Sokat sportoltam, kézilabdáztam és futottam. A viszonylag békés koalíciós éveket éltem át Szegeden. Nagy érzés volt Juhász Gyula, Móra, Tömörkény nyomdokaiban járni. Tudni, hogy *Anna örök...!* Ott memorizáltam először verseket, Juhász Gyulát: *Hol Watteau tája ring a kerti tóban...*, Tóth Árpádot: *Valami kancatej-szagú dal / Lelkem ős pusztáiból följön...* Elképesztőnek találtam, hogy a táj ring, és a dalnak kancatej-szaga lehet.

– *Értelmiségi-polgári családban nőtt fel. Édesapja újságíró volt. Milyen szellemi út-
ravalót kapott? Mennyiben járult hozzá költővé, irodalmárrá válásához ez a családi mi-
liő?*

– Apám politikai újságíró volt. Főként a külpolitika és a magyar helyzet érdekelte; viszonylag friss trauma volt még Trianon. Jogász szeretett volna lenni, képviselő, ha engedik. Tudósítóként feljárt a parlament üléseire, megismerkedett Peyer Károllyal, Rassay Károllyal. Rassay és apám ifjúkori barátja, Parragi György, a saját lapjához akarta vinni apámat a háború után; leveleiket most is őrzöm. Rassay az Esti Kurírnál, Parragi a Magyar Nemzetnél dolgozott. Akkor még nem gondolták volna, hogy mindketten oda kerülnek később, ahová apám, a mauthauseni haláltáborba. Peyer Károly is oda került; ők túléltek. És hogy én mit kaptam a családtól – a teljes szellemi fegyverzetet. Szépirodalmat leginkább anyám olvasott; könyvvel a kezében elveszett körülötte a világ. Könyveinkből mindössze hat darab maradt meg, a többit elvitték, amikor a kifosztották a lakást. Sokat nyaraltam Battonyán, apai nagyszüleimnél, egész nap a tornácon olvastam; apám húga, Elza néném végigálmodta az olvasmányait. A családban gyakorta forgatták a Bibliát. Többen zenéltek, énekeltek. Legkedvesebb unokabátyám, apám unokaöccse filozófiával foglalkozott. Egyetemre nem vették fel; villanyszerelő lett. Amikor visszatért a munkatáborból, nekem is sokat beszélt kedves filozófusairól, Kantról, Nietzschéről, Schopenhaueréről. Én tizenkét éves voltam akkor, ő tizennyolc lehetett. Megpróbálták rávenni, hogy lépjen be a rendőrséghez, álljon bosszút azokon, akik megölték a családját. Nem volt bosszúálló típus, ahogy a családunkban senki sem; 1948-ban megszökött az országból. Végül, hosszas bolyongás után, egy palesztinai sivatagban kötött ki, ahol talán tíz évig élt, aztán egy narancsfá ágára felakasztotta magát. Tőle hallottam először azt a mondatot, amelyben együtt szerepel az erkölcsi törvény és a csillagos ég. Korábban, még Zalaegerszegen, apám jóvoltából került a kezembe a *Halhatatlan szerelem* című gyönyörű kötet, szépséges nyomás,

iniciálék, versek és reprodukciók. A görögökkel és a rómaiakkal kezdődik az összeállítás, vannak benne angol, francia, német és orosz költők, és természetesen magyarok. Egy Goethe-versen tanultam meg olvasni: *Rád gondolok* a magyar címe, Szabó Lőrinc fordítása. De azt, hogy hogyan lettem költő, máig nem tudom. Talán ha nincs a háború, nem érint meg a pusztulás látványa, egészen másként alakul az életem. A legelső kép, ami megfogott, nem is a lángoló város, hanem az a bizonyos hómező volt, 1945. január 18-án, amikor anyámmal elindultunk Pestről Endrőd felé, Szolnokig gyalog, a térdig érő hóban, napi húsz kilométer gyaloglás, papírtalpú bakancsban – hihetetlen, hogyan voltam rá képes. Aztán erre az útra rávetült Halldór Laxness egyik mondata...

– *Vagyis egy újabb meghatározó mondat...*

– Igen. *Független emberek* című regényében olvastam a végtelen hómezőről, „ahol semmi sem állt a költészet útjába”. Ha a kezdetekhez akarok visszanyúlni, ezt a boldogító képet is elő kell hívnom.

– *Szülei orvosi pályára szánták, Ön azonban – még gimnazistaként – sikeresen felvételizett a Színművészeti Főiskolára, de mégsem kezdhetette meg tanulmányait. Mi volt ennek a története?*

– Az ötvenes évek elején a művészeti főiskolákra érettségi nélkül be lehetett jutni. Barátnóm, az osztályból az a másik szegény sorsú lány a Képzőművészeti Főiskolára jelentkezett, én pedig – mivel szépen mondtam verset – a Színművészeti Főiskolára. Föl is vettek. Főként munkás- és parasztgyerekek jártak oda akkoriban, erős tehetségek, Soós Imre, Szirtes Ádám, Horváth Teri, Berek Kati, Szemes Mari, Pápai Erzs, Psota Irén nemzedéke. Nagyszerű légkör volt, csupa játék az élet. Sajnos, nem sokáig lehetett benne részem, mert a politikai rostavizsgán megbuktam. A káderes többek között azt kérdezte, milyen neveket hallottam otthon emlegetni. Elkezdtem sorolni: Parragi, Peyer, Rassay... Ezek a nevek nem jól csengtek akkor. Azzal rúgtak ki, hogy gyengék a hangszálaim. Egyébként csakugyan gyengék, azóta is.

– *Így tehát nem lett Önből színész, ehelyett azonban egy igen nehéz, férfias szakmát sajátított el.*

– A MÁVAG Mozdony- és Gépgyár kapuján ki volt írva, milyen munkásokat keresnek. Kovácsot, vasöntőt, vas- és fémesztergályost, maróst, gyalust, mintakészítőt, hegesztőt, kazánkovácsot, magkészítőt, lakatost. Hogy mennyire nem volt fogalmam a nehéziparról, az is mutatja, hogy úgy képzeltem, a marós marólúggal dolgozik. Esztergályosnak jelentkeztem. Kemény két év volt, nagyon szép szakma. Az első évben rengeteg selejtet csináltam, a fél műhely rajtam röhögött. Nem voltak rosszindulatúak, csak nem értették, miért vagyok ilyen ügyefogyott. Keservesen, de beletanultam; másodéves koromban segédoktató lettem. Bámulatos érzés: az ember egy formátlan vasdarabot befog az amerikánerbe, és a keze alatt formálódik meg. Az egyik oktatóm azt tanította, a munkafolyamat mindig ugyanaz: nagyolni, simítani, csiszolni. Verset is így írok. Két év után ötös kategóriában szabadultam, de a gépjavító mechanikában olyan munkadarabokat adtak, amiket éjjel elrontottak az átképzősök... Itt már nem segített az akaraterőm.

– *Ezzel véget is ért esztergályos karrierje. Miután otthagyta a műhelyt, úgy tudom, ismét továbbtanulásra jelentkezett.*

– A mozdonygyárból természetesen út- és vasútépítő mérnöknek jelentkeztem. A felvételi bizottságban ott ült egykori gimnáziumi magyar tanárnóm, aki figyelmeztetett: ne vegyem el a helyet a munkástanulók elől. Nagyon elkeseredtem. Ugyanúgy bélyegként ült rajtam a polgári-értelmiségi származásom, mint a háború alatt a zsidóságom. Levelet írtam Rákosi titkárságára, tanulni szeretnék, kaptam is választ, hogy szükség van rám a szocialista mezőgazdaságban. Agronómusnak vettek fel, de nem gépésznek, hanem állattenyésztőnek, az Állatorvosi Főiskolán egy orvos mellé osztottak be, aki gyomormosást adott a lovaknak; én a küblit tartottam. Nem bírtam nézni a szenvedő lovakat, kérvényt írtam a Földművelésügyi Minisztériumba, engedjenek át bölcsésznek. Szerencsére bekerültem a szakérettségis tanfolyam angol osztályába, onnét aztán az Eötvös Loránd Tudományegyetem magyar–angol szakára, tanárjelöltnek.

– *Egyetemistaként élte át az 1956-os eseményeket. Az élmény gyönyörű megörökítését olvashatjuk a Stációkban. Azelőtt, és nyugodtan mondhatjuk, hogy azóta is kevesen szembesültek az akkor történetekkel. Sőt azt is mondhatjuk, hogy a valódi szembenézés múltunkkal, a XX. századi történelem katalizmáival korántsem teljes. Hogyan gondol vissza azokra a sorsdöntő napokra?*

– Az első néhány nap csodálatos volt. Akkor voltam negyedéves. A felkelés, tudjuk, egyszerű tüntetéssel kezdődött, a Lengyelországgal való szolidaritás robbantotta szét az indulatokat. Évfolyamunkra járt egy lengyel szakos fiú, Gömöri György, a ma Angliában élő költő, aki folyamatosan hallgatta a varsói rádió adását, hozta a híreket az egyetemre. Az utcán diákok és professzorok kart karba öltve vonultak. Felemelő, ártatlan pillanat: azt hittük, létezik emberséges szocializmus, csak a Rákosi-kormány és a Szovjetunió eltorzította piszkos bűneivel, hazugságaival. Hittük, hogy ezt a világot még meg lehet tisztítani, meg lehet reformálni. Ezért gondolom, hogy a korhű kifejezés a felkelés. Az első négy nap az ártatlanság jegyében zajlott. Október 27-én a Nyugati pályaudvar előtt álltam, láttam, ahogy özönlenek ki a váci fegyház rabjai, és azt kiabálják, hogy ők majd rendet csinálnak. Kiszabadult az alvilág, rászabadult a felkelésre. A Bajcsy-Zsilinszky úton végig cédulák voltak kitűzve: „Nagy Imre Moszkva-bérenc...” Felesleges az oroszokra, a túlerőre kenni mindent, itt belülről is meg lett roppantva az egész. Az összetartás utolsó szép pillanata november elseje volt, a halottakért estére minden ablakban égtek a gyertyák. Utána már csak a rendtelenség, a kétségbeesés, az üres ígéretek, a tankok. Nagy belső tragédiaként éltem át mindezt, mint amikor az ember veteményeskertjét széttapossák.

– *A diploma megszerzése után hat évig tanított Újpesten, majd 1963-ban úgy döntött, hogy elhagyja a tanári pályát. Mi volt ennek az oka?*

– Imádtam tanítani. Sokkal inkább vagyok tanár, mint író. Nehezen kaptam állást, mindenütt megkérdezték, részt vettem-e a tüntetésben. Nagy késéssel Újpesten sikerült elhelyezkednem, egészségtan–fizika–kémia–földrajz tanárként, egy általános iskolában. Hamarosan a szaktárgyaimat is taníthattam, magyart és angolt is, az angol órákra sűrűn járt a szakfelügyelő, szerencsére jóindulatú ember volt. Aztán átkerültem az egyik kerületi gimnáziumba. Szerettem az osztályaimat, a kollégáimat. Az igazgatóim viszont rajtam tartották a szemüket. Valaki följelentett, mert '56-ot nem ellenforradalomként tanítottam

(azt sem tanítottam, hogy forradalom volt, mindig felkelést mondtam), később pedig megvádoltak, hogy aláásom a munkára nevelést. A politechnikai oktatást abban a formában, hogy a gyerekek heti hat órában nyomorgatják a cérnagyárban a gépeket, csakugyan nem tartottam jónak. Emiatt Berzsenyire például csak évi egy óra jutott. Keserű szájjal hagytam el a tanári pályát.

– *Ezt követően előbb a Magyar Rádió külföldi adásainak szerkesztőségében dolgozott, majd az Élet és Irodalom rovatvezetője lett. 1973–74-ben ösztöndíjjal nyolc hónapot töltött az Egyesült Államokban, az Iowai Egyetem nemzetközi íróműhelyének résztvevőjeként. Hazatérése után a Szépirodalmi Könyvkiadó szerkesztőjeként tevékenykedett, 1977 és 1988 között pedig a Nagyvilág című világirodalmi folyóirat rovatvezetője volt. Mennyire játszott bele az életébe akkoriban a politika, hiszen mégiscsak diktatúrában élünk? Milyen volt egy magányos értelmiségi asszony sorsa?*

– Nehéz. Elvált, egyedülálló nő voltam, gyerek nélkül, így lakást sem kaptam. Egyszer, amikor már ott dolgoztam a rádiónál, sírva mentem föl a liften, éppen egy elutasító végzés után. Beszállt a liftbe a fősztályvezetőm, rokonszenves ember, elsőrangú újságíró. Megkérdezte, miért sírok. Soha nem lesz lakásom, válaszoltam. Azt mondta, miért nem szóltam hamarabb, ismeri az OTP vezérigazgatóját. Így jutottam ehhez a kicsi lakáshoz, amelyben ma is élek. Egyébként az újságban bukkantam rá egy apróhirdetésre, hogy a Magyar Rádió angolul tudó munkatársat keres. Jelentkeztem, fölvettek. A külföldi adások szerkesztőségében a műsorexporthoz kerültem: műsorainkat külföldön csak akkor adták le, ha politikamentesek. Magyar kisvárosok, Mátyás király reneszánsz udvara, Liszt Ferenc zongorája, Luther Márton végrendelete... Remek munka volt, jó légkörű, szellemes társaság. A kellemetlenség azért itt is utolért. Egy interjúban, amit a BBC rendelt meg, Illyés Gyula azt mondta, neki tizenötmillió magyarra kell gondolnia. Ez az ártatlan megjegyzés elég volt ahhoz, hogy a műsort elkobozzák és felvigyék a pártközpontba. A következő munkahelyem az Élet és Irodalom lett. Nemes György főszerkesztő talpig ember volt, mindenkiért tartotta a hátát, '56-os börtönviselt kollégákat is odavett a szerkesztőségbe. Az ÉS-nél előbb a művészetkritikai, aztán az információs rovatot bízták rám. Kitűnő írókkal, újságírókkal dolgoztam együtt. Aztán Nemes nyugdíjazták, Jovánovics Miklós lett az utóda. Tartottam tőle, mint később kiderült, oktalanul. Alapjában bohém fiú volt, nem bántott senkit.

– *Hogyan került a Szépirodalmi Kiadóhoz?*

– Illés Endre hívott. Gyönyörű feladatokat kaptam, például a *Magyar népdalok* és a *Magyar népballadák*, illetve a Krúdy-sorozat és a Tömörkény-kötet szerkesztését. Elit szerkesztői gárda volt ott, de én alig bírtam a munkát, normában dolgoztunk, mint egy gyárban. Havi ezernyolcszáz oldalt kellett teljesíteni. Amilyen elegáns volt Illés, ha az ember mint író kereste föl, olyan szeszélyes volt főnökként. A kiadótól a Nagyvilághoz mentem át, afroázsiai rovatvezetőnek; akkoriban doktoráltam afrikai irodalomból. A Shakespearé-szakértő Kéry László jegyezte a lapot, igazi *literary gentleman*, a nagy műveltségű kollégák többsége két-három nyelven beszélt. Egy idő múlva a rovatomhoz csatolták Kanada, Ausztrália és Új-Zéland irodalmát is. Nem volt hálás munkakör; hiába kapta meg a Nobel-díjat egy japán, aztán egy afrikai s egy egyiptomi író is, ezek az irodalmak mellőzöttek maradtak az európai és az amerikai irodalmakkal szemben. 1988-ban a Nagyvilág-

tól mentem nyugdíjba, azóta az írásaimból próbálok megélni. 1992-ben meghívtak a budapesti bölcsészkar angol irodalom tanszékének doktorképző kurzusára. Végre megint taníthattam, kiváló kollégák között, szabad szellemi légkörben. Az Isten megadta ezt is, az utolsó állásom lett a legkedvesebb. Eleinte műfordítás-technikát és -történetet tanítottam; Kosztolányival kezdtük és Jékely Zoltánig jutottunk el, de néhány élő magyar költő-fordító munkáját is megnéztük, idősebbekét, fiatalabbakét. Azután William Butler Yeats verseiből olvastunk egy szemináriumon. Meg nem tudnám mondani, melyik tárgyat szerettem jobban!

– *A fordítást említi, amely tevékenységének igen fontos területe. Már az egyetemen műfordítói szemináriumokra járt, ahol kapcsolatba került a nyugati irodalmakkal. Első műfordításköteteiben James Joyce- és Dylan Thomas-műveket közölt. Hogyan hasznosította, és hogyan építette be később költészetébe az így megismert líraválatokat?*

– Sokat tanultam ezektől a nagy költőktől, Joyce-tól elsősorban ritmust, Dylan Thomastól mondatformálást.

– *Rendkívül lassú, elhúzódó pályakezdekről, hosszas készülődésről, érlelődésről beszélhetünk az Ön esetében. Első verseskötet, az Ajtófélfámon jel vagy 1963-ban jelent meg, ezt követte a Johanna, majd az Azték pillanat, illetve ezeket megelőzően egy kisregény, a Glogovác és a holdkórosok. A '73-as Válogatott szerelmeimet már az első pályaszakasz lezárásaként, és ezzel együtt a váltás jeleként, egy magabiztosabb, karakteresebb versbeszéd és versnyelv kifinomulásának dokumentumaként is olvashatjuk. Vallomásaiban, interjúiban többször megfogalmazta már, hogy az útkeresés, a kísérletezés évei után első igazán elfogadható műve, amit teljesen a magáénak érez, A tolmács című regény volt, amely 1973-ban látott napvilágot.*

– Évekig kerestem az igazi hangomat. Ma úgy érzem, a magam számára elfogadható vershangot 1978-ban találtam meg, a *Kobaltországban*. Az volt az első olyan verseskötet, amely minden porcikájában az enyém. De igaza van: 1973-tól, *A tolmáctól* számítom valódi pályakezdesemet – csakhogy az a kötet próza.

– *Éppen ezért különösen érdekes számomra, hogy prózában volt meg először az a hang, amely aztán versben is kikristályosodott.*

– Köszönöm, hogy felfigyelt erre. Igen, a lírai eszköztáramat én prózában munkáltam ki. Negyvenéves koromtól kezdtem érezni is mindazt, amit addig megfigyeltem, kikísérleteztem, megtanultam. *A tolmács* nekem salto mortale volt, a *Kobaltországban* már éreztem az erőmet.

– *A kései indulás magával hozta a recepció megkérdését. Nagyon kevés mérvadó kritika, még kevesebb tanulmány jelent meg műveiről. Fontosnak tartom Lengyel Balázs figyelmét, aki már a Válogatott szerelmeimről is írt. Később több jó kritika után nagyobb elemzést Tarján Tamástól és Lászlóffy Aladártól olvashattunk. Úgy látom azonban, hogy az elmúlt években felélénkült a Gergely Ágnes-recepció, és különösen örvendetes, hogy a fiatal pályatársak közül többen figyelemmel szóltak újabb köteteiről. Érdemes még külön megemlíteni Honti Mária, Ferencz Győző és Báthori Csaba szép írásait is.*

– Az első magyar kritika, amit olvashattam, azt írta az első könyvemről: kudarc. A *Glogovác*zról azt írták, tehetségtelen munka, a humoromról: „angolosan elegáns”. A ’60-as években ez fölért egy feljelentéssel. Ungvári Tamás védett meg a sajtóban, máig hálás vagyok érte. A *tolmács* kritikáit a pártközpont tanácsadója letiltotta bizonyos lapokban. Először Svédországban jelentek meg komoly recenziók, éppen erről a regényről. Itthon, azt hiszem, a *Kobaltország*ot fogadták jól, és a ’90-es években már valóban figyelmesen írtak a könyveimről. Azért, tudja, néha adagol a sors. Amikor az *Órizetlenek* legértőbb németországi kritikája megjelent, eszméletlenül feküdtem a műtőasztalon...

– *Ahogy említettük, magányosan, társtalantul indult, mesterei nem voltak. Kritikusai általában a klasszikus modernség, a nyugatos és újholdas lírahagyomány folytatójának tekintik. Kiktől tanulta a legtöbbet? Egy későbbi kötete, A kastély előtt nyitóverse jó fogódzó lehet ahhoz, hogy sorra vegyük azokat a költőket, akik jelentős hatást gyakoroltak Önre.*

– A *Hálaadás-parafraízis* című versemről beszél. Weöres Sándortól azt tanultam meg, hogy messzire kell látni. Illyés Gyulától a dal édességét, ahogy persze már Kosztolányitól is. Pilinszky Jánostól azt, hogy az embernek egyenes derékkal kell nyújtóznia. Nemes Nagy Ágnestől tudom, mit jelentenek a magyar versnek a tárgyak. Vas István egyik verséből értettem meg, milyen borzongató visszhangok támadnak a múltból, és meg kell nekik felelni. A versem címében *Hálaadás* szerepel, nem *Hála-áldozat*, mint a Weöres-versben, melynek az enyém a parafrázisa; nekem nincs oltárom. Gézbe burkolom a halottakat, mint ahogy Nemes Nagy négysorosában és egy késő bizánci freskón is megjelenik fel-támadása pillanatában Lázár.

– *Yeatsről – akit ugyancsak megidézt az említett versében – külön esszékönyvet írt Nyugat magyarja címmel, de verseket és drámákat is fordított tőle. Miért vált ennyire fontossá a Yeats-jelenség és -költészet? Tőle mit tanult?*

– Az embernek pontosan tudnia kell, hányaszorosan hová tartozik. Yeats az angoloknak ír volt, a katolikus íreknek protestáns. Az ilyen présekből születik igazán jelentős költészet. És ilyen présekben kell jól kiegyensúlyozni a szenvedélyt és a józanságot, a szenvedést és az iróniát. Yeats hatalmas költészetet teremtett, Magyarországon talán nem ismerik annyira, mint más modernisták, például T. S. Eliot vagy Ezra Pound líráját. Ezért is írtam meg erősen szubjektív hangú esszénaplóm, amelyben a költő élete, versei, korszakélménye, angol kultúrája és Írország-képe mellett azon is eltűnődöm, mit jelent írnek lenni.

– *Műveiben többször felbukkan a zsidókérdés, a zsidó identitás problémája. A tolmácsban olvashatjuk a következő gondolatot: „Ha az ember olyan zsidó, aki már zsidóul érezni, gondolkodni nem tud, hanem magyar, tagja a magyar lelki és sorsközösségnek, s emellett megmaradt benne a zsidó problémaérzékenység, akkor igazán tragikus a helyzete.” Hogyan élte meg, éli meg saját zsidóságát?*

– Ezt a szépséges mondatot a tragikus sorsú nagy nyomdász, Kner Imre mondta. Tudom, miféle tragikus helyzetet említ; átéltem, átgondoltam, megírtam. Boldogan vagyok magyar, és boldogan vagyok zsidó, bennem ez a kettő mindig egy volt, és ezért nagyon hálás vagyok a családomnak. Mi büszkén voltunk magyarok, akkor is, amikor ezt tőlünk megtagadták, és ragaszkodtunk a vallásunkhoz, akkor is, amikor figyelték, ki jár temp-

lomba, és ki nem. 1973-ban írtam *A tolmácsot*, azokban az években még nem nagyon volt szokás az identitás megfogalmazása; többen leírták, mi történt, azt azonban kevesen, mi maradt mindabból, ami történt. Ezt próbáltam a regényben megragadni. Egy évvel korábban Gera György, akire ma már ritkábban emlékeznek, izgalmas regényt írt *Terelőút* címmel erről a traumáról. A könyve talán még visszhangtalanabb volt, mint *A tolmács*.

– *A regény egy képzelt trilógia első kötete, amelyet A chicagói változat és a Stációk követ. A három mű szüzséje csak laza szálakkal kapcsolódik egymáshoz, inkább az azonos probléma- és kérdésfelvetés fűzi össze a könyveket. A képzelt trilógia később tetralógiává tágult, hiszen 2000-ben jelent meg az Őrizetlenek című regény. „Gergely Ágnes könyve azokról szól, akiket elveszített, és arról, ahogy elveszítette őket. Holtak és elhagyottak könyve. Mégsem találtam jellemzőbb szót rá, mint azt, hogy szeretetregény” – írja róla az ÉS egyik kritikusa, Horkay-Hörcher Ferenc. Nagyon szépen fogalmaz Takács Ferenc is, aki így ír: A könyv „megrázó és tragikus példázat az őrizetlenül hagyott emberi létről, a közönyös, értelmetlen és vak sorsnak odavetett mindannyiunkról: személyes hitélű, egyben mítoszi érvényű elbeszélés”. Az Őrizetlenek egy olyan asszony emlékezése, belső monológja, akinek sorsa mögött ott kavarog a XX. századi történelem. A regény lényegében a veszteségek leltára – tehetjük hozzá. Melyek a legfontosabb kérdések, melyeket regényeiben felvet?*

– Valójában minden regényemben azt próbáltam elmondani – és ez el is hangzik *A tolmács* hirosimai jelenetében –, hogy egyik szenvedést a másik ellen nem lehet kijátszani. Tetralógiának tartja a négy könyvet. Én is, mert mindegyik szenvedéstörténet. *A tolmácsban* magyar zsidó a női főszereplő, Bulgáriában élő örmény a férfi, és börtönviselt. Egyébként Bulgáriából a színhelyet át kellett tennem Görögországba, mert szocialista országot nem lehetett rossz színben feltüntetni. *A chicagói változat* hat emberi sorsot feszít egymásnak. Iowa Cityben, ahol 1973–74-ben ösztöndíjas voltam, argentin, nigériai, ugandai, japán és görög írókkal is barátságot kötöttem. Közös az életükben, hogy mindegyikük tudta, mi a diktatúra, a háború, a börtön, a menekülés. *A Stációk* történelmi összevetésen alapul: félelmes párhuzamot éreztem a szülőfalumban eldőrdült 1935-ös csendőrsortűz és 1956 között. Mindkettőt elhallgatták és hazugságrétegekkel fedték le. Ebben a regényben két emberi gondolkodásmód ütközik, két szerelmesé, akik végül nem tudják az útjukat összeegyeztetni. *A Őrizetlenekben* a férfi főszereplő észak-európai, a nő magyar. Nem a sorsuk és nem a gondolatviláguk feszül egymásnak, hanem a külső erők, amelyek fogva tartják őket. A férfit a magyar határon persona non grata-nak nyilvánítják, nem engedik át. Az asszony különféle ösztöndíjak segítségével próbál utánamenni, de soha nem éri el. Sorsukat az európai történelem feszítő ereje torzítja el végképp.

– *Nagyon sajátos, és számomra különösen izgalmas az a módszer, ahogyan a beszívt és mélyen, kitörölhetetlenül beégetődött személyes emlékek és élmények a versek mellett nemcsak a regényekben, hanem különböző prózarétegekben tükröződnek vissza. Itt elsősorban az Absztrakt tehén című vegyes műfajú, vallomásos, tárcanaplóként meghatározott könyvére gondolok. Ebben olvasható a következő gondolat: „Vigyázok a mondataimra. Vigyázok az ítéleteimre. A sorstól pedig nem kérek mást, mint hogy ne legyenek azok közt, akiket kicsúfolnak, megfigyelnek – szmotrjat –, hazugságra kényszerítenek, és mindig tudjam, hogy a győztesek boldogtalanok, s hogy a jó mondat ugyanannyit ér, mint az ég és a törvény között lengő ártatlan narancsfaág.” Sándor Iván így ír a kötet*

kapcsán: „Gergely Ágnes prózája a forma teherbírását nem új szótárral, szerkezettanul, nem a szöveg korábban nem használatos tektonikájával teremti meg. A színével. Ez a szín a csontvörös. De: ilyen szín nincs. Éppen ezért lehet megteremteni. A kemény szürkék, a száraz feketék is bevillannak: üszök, hamu.” Vers és próza elválaszthatatlanul létezik egymás mellett az Ön művészetében, s a regények nyelvén is erőteljesen érezhető, hogy a szerző a líra felől érkezett. Hogyan sikerül egymással egyensúlyban tartani a különböző műfajú szövegeket?

– A vers ma már nehezen bírja el az epikus elemeket. Nemrégiben megpróbáltam balladákat írni, de falakba ütköztem. Néhányat talán sikerült megírnom; nem ment tovább. Ahol a történet fala megjelenik, ott a versnek vége. Ahogy a próza sem viseli el a túlzott költőiséget. Az egyensúly mélyen bennünk van. Az Ön által idézett sorokban ismét ott az a rettenetes narancsfaág. Filozófus unokabátyám emlékének ajánlottam *Elégia egy tükörképről* című versemet; történetét az *Őrizetlenek*ben is feldolgoztam. Az *Absztrakt tehén* úgy született meg, hogy mindahhoz, amit addig írtam, szerettem volna valami memoárfélt is odatenni. Úgy érzem, csak a gyerekkorom képei vannak ott tisztességesen, meg néhány utazás képe, vagyis mindaz, ami eltávolodott. A többit szétszórtam az ÉS-ben közölt tárcasorozatomban és a Fenákel Judittal közösen írt könyvemben, a *Hajtogatásban* is. Hiányzik belőlem az erő az ilyen memoárhoz.

– A 2004-ben megjelent „négykezes” kötet formai megoldása egy régi gyerekjátékot elevenít fel, a hajtogatást: „Hajtogatós...Emlékeznek a gyerekkori játéokra? Írjunk meg együtt egy történetet! Enyém a kezdőmondat, s ráhajtom a papírt, hogy ne leshess. Most te következel, írsz, ráhajtod, írok, ráhajtom... mindaddig, amíg úgy érezzük, a végére értünk... minek is? a türelmünknek? a mondanivalónknak? az életünknek?!” – olvashatjuk a fülszövegben a szerkesztő, Sebes Katalin gondolatait. Hogyan született meg az a könyv?

– A cím is, a könyv is Fenákel Judit ötlete volt. Nagyon jól játszottunk ezekkel a tárcákkal, miniatűr novellákkal. Játszottunk és emlékeztünk a közös gyerekkorunkra, a házunkra, a fiatal éveinkre, és talán sebeket is gyógyítottunk.

– Feltétlenül beszélnünk kell az életmű harmadik nagy dimenziójáról, a kutató-esz-széirő Gergely Ágnes tevékenységéről. Már említettük a Yeats-könyvet. Ugyanilyen nagy figyelmet szentelt Christopher Okigbo életének és művészetének. Dobsirató címmel önálló kötetben adta közre a modern nigériai költészet legjavát, majd megjelentette a költő posztumusz versgyűjteményének fordítását. Költészet és veszélytudat című doktori értekezésében tudományos alapoossággal tárta fel a modern afrikai líra dilemmáit, „a bonyolult szolgaság s a bonyolult szabadság” történeti hátterét, a biafrai háború drámáját, miközben érzékeny műelemzések segítségével mutatja be az Okigbo-lírát, amely az ősi törzsi hagyományok, az afrikai örökség és a modern európai költészet termékeny egymásra találásának köszönhetően született meg. Közben figyelme a háborús Skandinávia felé fordult, és megírta a Riportnapló Északról című dokumentumkönyvét. Mi vonzotta Önt ezekhez a témákhoz?

– Elsősorban a szenvedők iránti részvét, ami nem azonos a teázgató nőegyleti hölgyek részvételével. Amellett ez mind rendkívül érdekes probléma. Gondoljon például arra, hogy a gyűlölt angol gyarmatosítók helyére, a hóféhér Mercedesbe beültek az afrikai korrupt fe-

keték. Christopher Okigbót pedig felelőtlenül kiengedték a harctérre, mindjárt őrnagyi rangra emelték, végül bedobták egy tömegsírba, a mai napig sem tudják, hol nyugszik. Továbbá kérdéses, hogy veszély esetén mi a helyes magatartás: a megszállókra azonnal visszatámadó norvégoké, az évekig megalkuvó dánoké, akik közben túljártak a megszállók eszén, vagy a semleges svédoké, akik eleinte két arcukat mutatták, de végül csak ott aszisztáltak, ahol szükség volt rá? Ezek a veszélyek bárhol, bármikor, bárkit megtalálnak.

– Szembetűnő, hogy költői figyelme a kezdetektől fogva a kötött formák felé fordult, és a versek kimunkáltsága, a hagyományos formai fegyelem azóta is meghatározó költészetében. Miért ennyire fontos Önnek a kötöttség, a formai fegyelem?

– A fegyelmezetlen költészet nem visz messzire. Lehet, hogy igazságtalan vagyok, de mi marad meg az amerikai beat-költészetből? Alighanem a robbantás ereje meg néhány nagy ívű sor. Idézni csak kimunkált versből lehet. Pílineszkyt idézem, nem Ginsberget. Nekem házam és várom a költői fegyelem.

– És mindenütt a tömondatok mint a vers legfontosabb alapkövei! A rövid, kőkemény, két-háromszavas, mégis mindent elmondani képes mondatok, a miniatűr versalakzatok. Mert „az emberi közelség legnagyobb tanúja a lecsupaszított mondat” – olvashatjuk az Őrizetlenekben.

– Mindig visszatérünk az elemi dolgokhoz: a fához, a kőhöz, a vízhez, a halálhoz, a mondathoz. A cicoma, amit ráaggatnak a mondatra, a politikusok tévedése. Mi kezdettől fogva meztelenek vagyunk.

